

Personlighedspsykologiens store ord er kontraderede

Journal of Anthropological Psychology

No. 5, 1999,

Department of Psychology

University of Aarhus

Abstract

Denne target-artikel drejer sig om nogle upåagtede, men fundamentale logiske og psykologiske problemer i forbindelse med tilskrivninger af mentale tilstande. Den handler om, hvad der meningsfuldt kan siges og ikke kan siges, når man siger noget om mennesker. Et særligt problem er de kontraderede begreber, dvs. begreber der kun giver mening i og med deres modsætning, som f.eks. tryghed-utryghed.

Target-artiklen

Arne Poulsen	<i>Personlighedspsykologiens store ord er kontraderede. Om fornuftig snak og tom snak i beskrivelser af menneskers personlighedspsykologiske egenskaber og mentale tilstande</i>	2
--------------	--	---

Kommentarerne

Preben Bertelsen	<i>Selvet som intentio eller førsteperson-perspektiv af både første og anden orden</i>	17
Per Aage Brandt	<i>Store ord – semantik og psykologi</i>	19
Finn Collin	<i>Kommentar til Arne Poulsen: Personlighedens store ord er kontraderede</i>	21
Ole Dreier	<i>Begreber om tilstande, variation og udvikling i personlighedspsykologien</i>	24
Jan Tønnes Hansen	<i>Mentale tilstande og mentale kræfter</i>	28
Boje Katzenelson	<i>Uden om og inden i – eller psykosnak kan sagtens være ordentlig snak</i>	32
Erik Schultz	<i>At have magten i sit ord</i>	35
Søren Willert	<i>Personlighedens store ord er mangedimensionale</i>	38

Replikken

Arne Poulsen	<i>Replikker til kommentarerne</i>	42
--------------	------------------------------------	----

Fortløbende diskussion

Jens Mammen	<i>Udvalgs kategorier, intentionalitet og matematik</i>	48
-------------	---	----

Arne Poulsen

Institut for Psykologi, Københavns Universitet

Personlighedspsykologiens store ord er kontraderede

*Om fornuftig snak og tom snak i beskrivelse af menneskers
personlighedspsykologiske egenskaber og mentale tilstande*

Frihed, ægthed, tryghed, selvfølelse, selvstændighed, selvet, identiteten: Det er disse værdier, personlighedspsykologien handler om, og det er dem, der er personlighedsudviklingens ledestjerner.

En personlighedspsykologi uden disse begreber ville være fattig. Men hvad betyder de, hvad står de for? Det afhænger helt af den sproglige kontekst, ordene bruges i. I nogle kontekster er de definerbare og betydningsfulde. I andre kontekster er de betydningstomme, de henviser ikke til noget, men går i semantisk selvsving i en diskurs, hvor det er selve det, at diskursen føres, der tvinger samtaleparterne til at konstruere en mening med begreberne.

Mentale tilstande

En af psykologiens hovedopgaver er at sige noget om, hvad bestemte mennesker (eller grupper af mennesker eller mennesket som sådan eller dyr eller væsener, der har psyke) erkender, stræber efter og føler, og om deres karaktertræk og adfærdsdispositioner. En anden hovedopgave er at hjælpe mennesker til at dygtiggøre sig i deres bestræbelser på at give korrekte og meningsfulde udsagn af denne art.

Når man siger noget om, hvad mennesker erkender, stræber efter etc., bruger man ord, der henviser til mentale tilstande. Et ord for en mental tilstand kan henvise til en persons *intentionalitet* eller rettet, dvs. den særlige måde, hvorpå et menneske ved noget om noget, har hensigter om noget eller ønsker noget. Det kan henvise til en *følelsestilstand*, f.eks. glæde, hvadenten denne følelse er rettet mod noget bestemt eller ej. Det kan henvise til en *adfærdsdisposition*, f.eks. venlighed eller hidsighed. Og det kan henvise til en *adfærdsform* af mere midlertidig art, f.eks. forvirret.

I sådanne beskrivelser foretager man tilskrivninger af mentale tilstande. Denne artikel handler om nogle upågtede, men fundamentale logiske og psykologiske problemer i forbindelse med tilskrivninger af mentale tilstande. Den handler om, hvad der meningsfuldt kan siges og ikke kan siges, når man siger noget om mennesker. Dermed handler den også om selve de forskellige mentale tilstande og ikke

blot om udsagn om mentale tilstande. Den handler derimod ikke om "theory of mind", dvs. selve det fænomen at vi overhovedet tilskriver mennesker og visse dyr mentale tilstande, eller det som From kaldte "sens" (From, 1963). Den handler heller ikke om animisme, dvs. det fænomen at vi tit tilskriver naturfænomener mentale tilstande.

Der er to slags ord for mentale tilstande

Sproget indeholder to slags ord for mentale tilstande: Ord med *direkte* ordbetydning og ord med *kontraderet* ordbetydning. Betydningen af et ord med direkte ordbetydning kan demonstreres direkte, uden at henvise til den omvendte eller komplementære mentale tilstand. F.eks. kan betydningen af ordet "vred" demonstreres direkte ved at henvise til en persons vrede følelse eller opførsel. Det er unødvendigt og som regel misvisende at beskrive vreden indirekte, via en beskrivelse af ikke-vred adfærd og en negation af ikke-vreden. Det overvældende flertal af ord for mentale tilstande har direkte ordbetydning. Mentale tilstande, der beskrives eller identificeres med direkte ord kan kaldes direkte mentale tilstande, selvom det ret beset er ordene for de mentale tilstande, der er direkte, snarere end de mentale tilstande i sig selv.

Betydningen af et kontraderet ord for en mental tilstand kan kun demonstreres ved at henvise til noget for derefter at benægte det. Kontraderede ordbetydninger bliver tit dannet ved at føje et benægtende præfix eller suffix til et ord for en direkte mental tilstand: "Upåvirket", "indifferent", "ansvarsløs". Disse ord bliver brugt til at beskrive, hvad en person ikke er, for derigennem at beskrive, hvad han er. Selvfølgelig kendsgerning, at sådanne ord har en indirekte eller "parasitisk" sproglig konstruktion, røber deres kontraderede natur.

Hovedreglen er, at ord for mentale tilstande, der har et benægtende præfix eller suffix, er kontraderede. Undtagelser fra denne regel er benægtende ord, der som følge af en sproglig konvention bruges med direkte ordbetydning, f.eks. "hun er et uselvisk menneske", der kan siges i

betydningen "hun er et godt menneske". Her kan betydningen af "uselvisk" demonstreres direkte, uden først at henvise til "selviskhed", for derefter at benægte selviskheden.

Mentale tilstande, der beskrives med kontraderede ord, kan kaldes kontraderede mentale tilstande, selvom det ret beset er ordene, der er kontraderede, snarere end tilstandene i sig selv.

De omvendte ord

Der er imidlertid en række ord for mentale tilstande, som er kontraderede, selvom de ikke har en indirekte sproglig konstruktion. I personlighedspsykologiske beskrivelser fordeler disse ord sig på syv grupper af betydninger. Det spiller i denne sammenhæng ingen rolle, om de optræder som navneord eller tillægsord:

- 1) Tryk, tillidsfuld.
- 2) Selvtillid, selvværd, selvfølelse.
- 3) Autentisk, ægte, rigtig, sandfærdig over for sig selv, integritet, være sig selv.
- 4) Fri, autonom, selvstændig.
- 5) At have gjort noget med vilje, af egen fri vilje, med hensigt, bevidst.
- 6) At have identitet eller selv-identitet.
- 7) Selvet.

De kan kaldes "de omvendte ord", fordi de har direkte sproglig konstruktion, selvom de er kontraderede. De omvendte ord hører til de mest almindeligt anvendte i personlighedspsykologiske udsagn om menneskets natur i almindelighed og enkeltpersoner i særdeleshed. Samtidig er det de omvendte ord, der voldes så store problemer i personlighedspsykologien.

Udsagn, talehandlinger og meningsfuldhed

Når vi beskæftiger os med sproglig adfærd, kan vi betragte adfærden under to forskellige synsvinkler: Vi kan se den som *udsagn* eller som *talehandlinger*. Udsagn og talehandlinger kan analyseres og vurderes efter, hvordan de retter sig efter grammatiske regler (regler for morfologi og syntaks) og semantiske regler (der bestemmer om det sagte overhovedet henviser til noget, altså om det sagte overhovedet giver mening for sprogbrugere i det pågældende sprogsamfund). Først når disse regler er overholdt, vurderes sandhedsbetingelserne (der bestemmer om det sagte er sandt) og om de pragmatiske regler er overholdt (der bestemmer om det sagte giver mening i en bestemt samtalekontekst). Der

gælder følgende hovedregel for sondringen mellem sprog betragtet som udsagn og som talehandlinger:

Udsagn er sande eller falske, uanset om de giver samtalekontekstuel mening.

Spørgsmålet om talehandlingens sandhed eller falskhed kan kun stilles, hvis de giver samtalekontekstuel mening.

Figur 1

Når vi beskæftiger os med sprog som talehandlinger, beskæftiger vi os med de regler der afgør, om talehandlingen giver samtalekontekstuel mening, som når vi f.eks. beskæftiger os med, om det er meningsfuldt og legitimt at spørge: "Hvornår er du holdt op med at slå din kone?"

Hvis vi vurderer "Han er holdt op med at slå sin kone" som et udsagn, kommer vi til det resultat, at udsagnet er falsk, hvis manden aldrig har slået sin kone. For eftersom han aldrig har slået hende, er han jo netop ikke holdt op med det. Og det er en absurd analyse. I filosofien har der siden Russell (1905) eksisteret en tradition for at foretage analyse af udsagns sandhed og mening på denne måde, og det var opgøret med denne tradition, der førte til talehandlingsfilosofien.

Hvis vi derimod vurderer "Han er holdt op med at slå sin kone" som en talehandling, kommer vi til det resultat, at udsagnet ikke giver samtalekontekstuel mening, hvis manden aldrig har slået sin kone, og at det derfor ikke kommer på tale at besvare, om det er sandt eller ej.

I det følgende vil det blive vist, at tilskrivninger af mentale tilstande tit opfører sig ligesom "Han er holdt op med at slå sin kone". De skal ses som talehandlinger, og ikke blot som udsagn.

Der er tre slags tilskrivninger af mentale tilstande

1) *Tilskrivninger af direkte mentale tilstande i betingede og ubetingede kontekster (direkte tilskrivninger)*. En tilskrivning af en direkte mental tilstand har samtalekontekstuel mening (herefter blot "mening" eller "meningsfuldhed"), uanset om konteksten er betinget eller ej, dvs. uanset om der hos tilhøreren eksisterer en forventning om, at tilskrivningen af den komplementære mentale tilstand er sand eller ej.

Betragtet som talehandlinger forudsætter alle tilskrivninger af mentale tilstande en viden, der deles af taler og tilhører, eller af forfatter og læser. Det gælder for tilskrivningerne "Hun blev vred (eller smigret, overrasket, dybt rørt)", at deres meningsfuldhed alle forudsætter en delt viden om situationen. Men i kraft af at de er direkte tilskrivninger, forudsætter deres meningsfuldhed ikke nogen

viden hos tilhøreren om, at situationen var sådan, at man normalt kunne forvente, at hun blev det modsatte af vred (eller smigret, etc). Der kan naturligvis foreligge en sådan viden, men den spiller ingen rolle for ordets samtalekontekstuelle meningsfuldhed.

2) *Tilskrivninger af kontraderede mentale tilstande i betingede kontekster (betingede tilskrivninger)*. Betingede tilskrivninger tjener den funktion at fortælle, at noget bestemt, som afsender og tilhører havde forventet om en persons mentale tilstand, alligevel ikke er tilfældet. Sagt på en anden måde: Betingede tilskrivninger er beregnet på situationer, hvor der har været en afvigelse fra en standardsituation. Der vil i det følgende blive argumenteret for, at det følger af de pragmatiske regler for sprogbrug, at der gælder en regel, som formuleret i figur 2.

En tilskrivning af en kontraderet mental tilstand har kun samtalekontekstuel mening, hvis den forekommer som en betinget tilskrivning.

Figur 2

Direkte tilskrivninger *fortæller* om en situation. Betingede tilskrivninger *forudsætter* en situation, nemlig at den modsatte og direkte mentale tilstand normalt ville være at forvente, og de *fortæller*, at personen ikke kan tilskrives den pågældende mentale tilstand. "Peter var fuldstændig upåvirket", er en tilskrivning af en kontraderet mental tilstand, og selve den handling at foretage tilskrivningen giver kun mening i en betinget kontekst, nemlig hvis det forudsættes, at folk i Peters situation normalt ville være påvirkede. Handleforløbet, der fortæles om, kan være, at Peter netop har modtaget besked om, at hans bror er blevet dræbt ved et trafikuheld (og at den talende antager, at den lyttende ved dette). Hvis den lyttende ikke har nogen viden om den forudsatte kontekst, og ikke har nogen antagelser om, at folk i denne kontekst normalt vil være følelsesmæssigt påvirkede, vil han gøre sig tanker i retning af: "Hvorfor siger du det? Hvad kunne have påvirket ham?", fordi han vil prøve at forklare over for sig selv, hvorfor den tilsyneladende uinformative (og dermed samtalekontekstuel meningsløs) talehandling måske alligevel er informativ, når det kommer til stykket (Grice, 1975; Mey, 1993; Sperber & Wilson, 1986). I teorien om de pragmatiske regler for talehandlingers meningsfuldhed kaldes sådanne tanker, som modtageren gør sig, *implikaturer*. En implikatur er en tanke eller hypotese, som modtageren danner om konteksten for at finde det i konteksten, der gør en tilsyneladende meningsløs talehandling meningsfuld.

3) *Tilskrivninger af kontraderede mentale tilstande i ubetingede kontekster (pseudotilskrivninger)*. En pseudotilskrivning er et brud mod pragmatiske forudsætninger for samtalekontekstuel meningsfuldhed. Det er en tilskrivning af en kontraderet mental tilstand, hvor

der ikke hos afsenderen eksisterer nogen formodning om, at modtageren har nogen viden om konteksten, der

gør tilskrivningen af en kontraderet mental tilstand samtalekontekstuel meningsfuld, og/eller hvor afsenderen ikke vil vedkende sig, at tilskrivningen kun er meningsfuld, hvis situationen er sådan, at den komplementære mentale tilstand normalt ville være at forvente. Sagt på en anden måde: En pseudotilskrivning er en tilskrivning, der i virkeligheden er betinget, men udsiges i en ubetinget modus. Eller sagt på en tredje måde: Det er en tilskrivning af en kontraderet tilstand i en kontekst, hvor intet i konteksten tyder på, at situationen udgør et afvig fra standardsituationen.

Når man modtager et budskab, der indeholder en pseudotilskrivning, har man tre muligheder:

- a) Man kan tro, at det er ens egen fejl, at man ikke havde indset, at der var noget i konteksten, der gjorde tilskrivningen meningsfuld, og man kan begynde at danne implikaturer i form af: "Hvad gør denne tilskrivning til en meningsfuld, informativ og relevant talehandling? For eksempel:

Afsender: "Alle i salen var helt upåvirkede".

Modtager: "Af hvad? Var der ildebrand?" (implikatur).

Afsender: "Ikke af noget. De var bare upåvirkede. De fortsatte, som om intet var hændt." (Afsenderen viser, at budskabet er ment i en ubetinget modus).

Modtager: "Ja, men hvad var der hændt?"

Afsender: "Ingenting".

En samtale af denne art er naturligvis ret usandsynlig, fordi sprogbrugere har en tavs viden om, at "upåvirket" er en kontraderet mental tilstand, og at man derfor kun kan anvende den meningsfuldt i betingede tilskrivninger, jvnf. figur 2.

- b) Man kan tro, at det er ens egen fejl, at man troede, at den mentale tilstand er kontraderet, og man kan begynde at forstå den som en direkte mental tilstand. F.eks. kan modtageren tænke: "Nå, i dette sprog må 'upåvirket' være en særlig måde at være på, ligesom 'blasert' eller 'fræk'".
- c) Man kan tænke, at det er en kontraderet mental tilstand, der optræder i en ubetinget tilskrivning, og at tilskrivningen derfor er en meningsløs kommunikationshandling.

Hver af disse tre muligheder udgør en afbrydelse i kommunikationens frie forløb, der er forårsaget af afsenderens brud på pragmatiske regler for samtale. Undersøgelser af sproglig kommunikation har påvist, at der er en tendens blandt både afsendere og modtagere til at skyde skylden på modtageren, når der forekommer en afbrydelse i kommunikationens frie forløb, selv når denne afbrydelse er forårsaget af afsenderens brud på pragmatiske regler. Denne tendens, kaldet "blaming the listener", reducerer mulighederne til to, se figur 3.

a) Fortolk konteksten, så tilskrivningen kan opfattes som en betinget tilskrivning.

b) Fortolk den mentale tilstand som en direkte mental tilstand.

Figur 3

Denne afbrydelse i kommunikationens frie forløb er af samme art, som den afbrydelse, der følger af spørgsmålet: "Hvornår holdt du op med at slå din kone?" Spørgsmål af den slags kaldes fælder (Mey, 1993). Også tilskrivninger af kontraderede egenskaber kan være fælder, f.eks. "Der kom en ubarberet kvinde ind i bussen". De fleste kvinder er

faktisk ubarberede i ansigtet, eftersom de har for lidt skæg til at være nødt til at barbære sig. Alligevel vil meddelelsen få tilhøreren til at tro, at den omtalte kvinde havde skæg. Hvis hun ikke var skægget, er kommunikationshandlingen en fælde. Eller: "Præsidenten talte sandt". De fleste mennesker taler som regel sandt, så modtagerens fortolkning vil være, at der foreligger en kontekst, der giver grund til mistanke om, at præsidenten kunne finde på at lyve. Hvis der *ikke* foreligger en sådan kontekst, her kaldet en betinget kontekst, er beskrivelsen en fælde. Den foregiver at fortælle, at præsidenten ikke løj, men den er kun meningsfuld, hvis det antages, at præsidenten er løgnagtig.

De tre slags tilskrivninger kan opsummeres som i figur 4.

	Betingede kontekster	Ubetingede kontekster
Direkte mentale tilstande, begge omtalt under 1) foroven.	Direkte tilskrivninger: "Han var bekymret" (han plejer at være ret cool).	Direkte tilskrivninger: "Han var bekymret".
Kontraderede mentale tilstande, omtalt under 2) og 3) foroven.	Betingede tilskrivninger: "Han var ubekymret" (selvom han skulle til eksamen i udviklingspsykologi).	Pseudotilskrivninger: "Han var ubekymret" (og konteksten indeholder intet om grunde til at han skulle være bekymret). Medfører hos modtageren enten a) vildledende implikaturer om grunde til, at han skulle være bekymret, eller b) tolkning af "ubekymret" som en direkte mental tilstand.

Figur 4

Hvis det er sandt, at de syv grupper af omvendte ord er kontraderede, betyder det, at de kun kan tilskrives meningsfuldt i betingede kontekster, og at de i ubetingede kontekster fører til enten:

- Vildledende implikaturer om grunde til, at den beskrevne person skulle være ufri, utryk, ikke sig selv, mangle identitet etc.
- Tolkning af fri, tryk, være sig selv, identitet etc. som direkte mentale tilstande, med deraf følgende psykosnak, hvor begreberne går i semantisk selvsving.

I det følgende gennemgås de syv grupper af omvendte ord hver for sig.

Tryghed, tillid, sikkerhed

I Webster's *Third New International Dictionary* (1963) defineres "secure" som en kontraderet tilstand: Free from fear, care, risk or danger. I *Ordbog over det Danske Sprog* (1948) omtales de psykologiske betydninger af "tryk" ligeledes kontraderet: Uden for fare, ubekymret, uden levende syndsbevidsthed, uden at ane uråd, urokelig i sin

tillid, uden risiko for at skuffes. Lad os se, hvordan beskrivelserne "tryk" og "tillidsfuld" fungerer i forskellige situationer:

En skibbruden har efter timers svømning i oprørt vand reddet sig i land, og nu ligger han og sunder sig på strandbredden. Han er tryk i en kontraderet betydning, altså uden for fare, og det er meningsfuldt at sige om ham, at han er tryk, fordi døden i bølgerne udgør den betingede kontekst. Mens han lå i vandet, var han utryk eller ligefrem dødsangst, en direkte mental tilstand.

En husmor ånder lettet op sent juleaften: Det er endelig lykkedes at holde en familiefest uden ballade. Anden var vellykket, manden havde ikke drukket for meget, børnene havde opført sig ordentligt, og svigerinden havde ikke opdaget, at skålen efter svigermor var gået i stykker. Børnene er gået i seng, manden og svigerinden er ved at gøre opvasken færdig. Hun er tryk.

Om både den skibbrudne og husmoderen kan det siges, at deres sikkerhed har været udfordret, at de har været opmærksomme på en fare, og at deres tryk eller sikkerhed består af, at de vurderer faren som "ikke-tilstedt".

Lad os nu se på, hvordan en tilskrivning af "tryk" i en ubetinget kontekst ville fungere: En kvinde står og vasker op, mens hun spekulerer over, hvad hun skal give sin veninde i fødselsdagsgave. Hvordan kan man karakterisere hendes tanker og sindelag? Det ville være forkert at sige, at hun er tryk i den forstand, at hun er optaget af, at der ikke eksisterer

nogen trusler mod hendes sikkerhed. Det rigtige ville være at sige, at hun ikke er optaget af tanker om nogen trusler og det er noget helt andet. Det som hun er optaget af, er opvaskerutinen og den lille sengelampe, som ville være lige det rigtige til venindens natbord. Det ville være direkte misvisende at sige om hende, at hun er tryk, med mindre man tilsigter en narratologisk pointe, der skal få modtageren til at tænke: "Hvorfor siger du det? Er der noget galt? Er det her indledningen til en fortælling om katastrofer under opsejling? Har hun lige overstået en krise?". Hvis fortælleren ikke vil vedkende sig nogen hensigt om at tilskynde tilhøreren til at danne implikaturer af denne art, er det en pseudotilskrivning at sige om kvinden, at hun er tryk. Det er selvfølgelig rigtigt, at hun ikke er utryk. Men det er kun interessant at få af vide, hvad hun ikke er, hvis der er et eller andet der taler for, at hun kunne være det eller burde være det.

Som psykologer siger vi, at børn under 5 år helst skal udvikle tryghed og tillid, men hvad betyder det egentlig? I mange tilfælde udtrykkes dette udviklingsmål blot som en kontraderet mental tilstand: Børn skal ikke være utryk og mangle tillid til mennesker. Det er fornuftigt og rigtigt at have sådan et mål for øje i vores omgang med børn, men alt for ofte bliver målet beskrevet i en ubetinget kontekst. Tilskrivningen af tryghed bliver pakket ind i dekontekstualiserede psykologiske budskaber, hvor der ikke er forudsat eller nævnt noget særligt, der kunne bringe barnet i fare. Modtageren af disse budskaber vil følge reglen om "blaming the listener" og forestille sig, at målet er, at barnet skal udvikle tryghed og tillid som en direkte mental tilstand, et særligt følelsesrepertoire og tankepotentiale, hvor der foregår særlige mentale hændelser i barnets indre univers, hændelser der udtrykt på sindets sprog kunne hedde: "Jeg er tryk".

Det er ikke det, vi ønsker for vores børn. Vi ønsker for dem, at de bliver aktive, selv-motiverede, nysgerrige, og at de tør henvende sig til andre mennesker. Vi ønsker for dem, at de ikke bliver behersket af direkte mentale tilstande i form af utryghed. Men vi ønsker ikke for dem, at de bliver optaget af jeg-relaterede følelser og indre monologer, hvor de fortæller

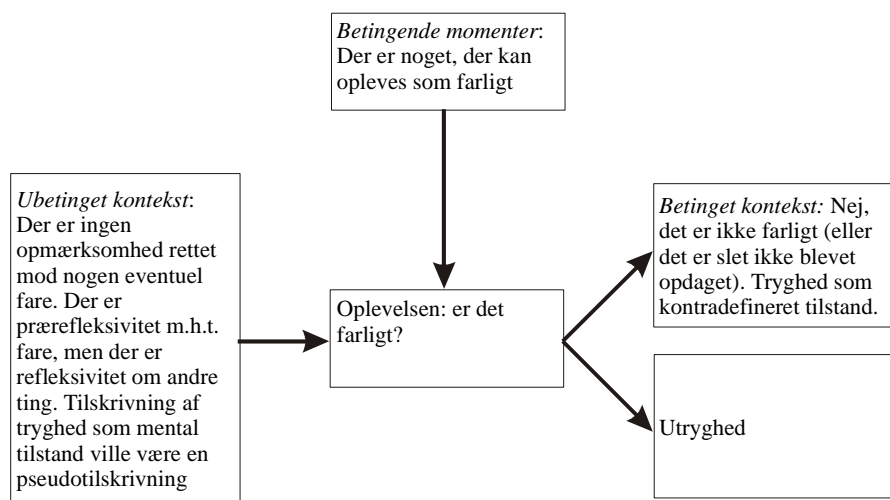
sig selv: "Jeg er tryk. Jeg kan stole på andre". Følelser af den art er forbeholdt mennesker, der føler, at deres sikkerhed er blevet udfordret.

Der er ingen seriøs teori, der direkte adspurgte ville påstå, at børn skal have bestemte udviklingsbetingelser for at lære at have tillid til deres mor, og at den normale vej til tillid går via overvindelse af en oprindelig tilstand af mistillid eller utryghed. Udviklingen er ikke, at barnet først skal tænke: Kan jeg stole på mor? Ja, jeg kan stole på mor. Er verden farlig og uberegnelig? Nej, verden er ikke farlig og uberegnelig. Udviklingen er derimod: Først er der en præreflektiv tilstand, hvor barnet ikke har mistillid til sin mor. Hos de fleste børn fortsætter denne naive tilstand heldigvis, men hos et mindretal af børnene (de såkaldt utrygt tilknyttede børn) erstattes den af mistillid, hvor barnet stiller sig selv spørgsmålet: Kan jeg stole på hende?

Empirisk forholder det sig sådan, at der blandt børn på 12 måneder kan skelnes mellem to grupper: 2/3 af børnene tager deres mor for givet. De er ikke i en situation, hvor de har tillidsfølelser rettet mod deres mor. Men de viser behov for hende som sikker base, når noget vækker deres utryghed. De er også i stand til at bruge hende som sikker base, hvilket egentlig blot betyder, at kontakt med hende får deres utryghed til at mindske. 1/3 af børnene er i en mere uheldig situation: De har en utryk tilknytning til deres mor, der består af spørgsmål i retning af: Kan jeg stole på hende? Også disse børn viser behov for at bruge deres mor som sikker base, men deres undvigende eller ambivalente kontakt med hende får ikke deres utryghed til at mindske. Dette mindretal af børnene har altså det udviklingsmål at overvinde utryghed for at opnå tryghed i deres relationer til andre mennesker. Flertallet af børnene, derimod, behøver slet ikke at "opnå" tryghed som et udviklingsprodukt, eftersom deres tilknytning aldrig har været utryk. Men i truende eller farlige situationer behøver alle børn hjælp til at overvinde frygten. De fleste kan få denne hjælp fra deres primære tilknytningspersoner.

Tryghed og tillid er placeret i figur 5, hvor tiden eller forandringen går fra venstre mod højre.

Figur 5

Konklusionen er, at tryghed kun kan tilskrives i form af en betinget tilskrivning af en kontraderet mental tilstand, med mindre ordet blot bruges som et synonym for rare ting som fysisk kontakt, pussenusse og velbehag - og det er andet. Med andre ord: Tryghed er for dem, der er bange. De der ikke er bange interesserer sig for andre ting.

Selvtillid, selvfølelse, selvværd

Udviklingspsykologer har sikkert ret i at mene, at årene fra seks til femten år er den tid, hvor den største trussel mod barnets psykologiske sundhed ikke er utryghed, men lav selvtillid. Der vil i det følgende blive argumenteret for, at lav selvtillid er en direkte mental tilstand, mens tilstrækkelig (eller høj) selvtillid enten er en kontraderet tilstand, der kun kan tilskrives i betingede kontekster, eller en direkte mental tilstand i form af jeg-relaterede følelser, hvor personen fortæller sig selv: "Jeg er god nok". Jeg-relaterede følelser af denne art forekommer tit i en udgave, der kan kaldes "positivt falsk selvværd".

Apter har skrevet en anbefalelsesværdig bog (1998) for forældre om, hvordan man beskytter sine børn mod lav selvfølelse eller selvtillid eller selvværd. Alle de instruktioner, hun giver, hører til inden for disse fire kategorier: 1) Tilskynd børnene til at gøre sig umage. 2) Accepter dem som de er, tillad dem at have de negative følelser, de har, men accepter ikke af den grund negativ adfærd. (Denne kategori svarer til idealet om at rumme barnet, anerkende det og "se" det, så man undgår, at barnet udvikler et "falsk selv"). 3) Undgå forskellige former for forældreadfærd, der fører til lavt selvværd. 4) Forskellige tricks til at hjælpe barnet med at overvinde midlertidige følelser af lavt selvværd.

Forfatteren beskriver lavt selvværd som en monolog, en historie som personen fortæller til sig selv. Et barn med lavt selvværd kan måske tænke: "Der er ingen der regner med mig, jeg duer ikke til noget, det spiller ingen rolle, hvad jeg har lyst til, så jeg ved dårligt nok selv, hvad jeg har lyst til."

Ingen steder i bogen anbefales metoder til at fremme barnets selvværd. Overalt, hvor der omtales metoder, er det metoder til enten at fremme barnets adfærdsmæssige kompetence, eller til at sikre barnet mod lavt selvværd. Højt selvværd omtales i det store og hele kun som en kontraderet mental tilstand i betingede kontekster. Metoder til at fremme højt selvværd som en direkte mental tilstand nævnes kort, men kun fordi de frarådes. F.eks. advarer Apter mod det, hun kalder "ego-boosting practices", hvor barnet trænes i at fortælle sig selv: "Jeg er god, alle kan li' mig, jeg kan alt, hvad jeg vil".

Blandt personlighedspsykologiens store ord er selvværd ved at blive et af de vigtigste, hvad der også fremgår, når psykologistuderende har mulighed for selv at vælge emner til hjemmeopgaver. Men Apters bog er en demonstration af argumentet om, at de store ord er kontraderede, og at det er deres negation, der er direkte mentale tilstande. Desværre optræder definitioner af højt selvværd i psykologien næsten altid i ubetingede kontekster og som en direkte tilstand, f.eks.

når det hedder, at højt selvværd er en monolog, hvor man siger positive ting til sig selv. Jeg tror, at de fleste psykologer umiddelbart vil være enige med Apter i, at det er vigtigere for børn og voksne at udvikle kompetencer og initiativ og undgå lavt selvværd end at udvikle særlige følelser om, hvor sejt man selv er. Sådanne følelser har det med at standse den igangværende virksomhed, de er for skrøbelige, når personen møder virkelige vanskeligheder, og de kan føre til narcissistisk sårbarhed. Følelser af den art kan kaldes "positivt falsk selvværd".

Jesper Juul (1995) har indført en skelnen mellem selvfølelse og selvværd, der går ud på, at ukritisk ros til børn fører til selvværd, men ikke til selvfølelse, og at selvværd er overfladisk, mens selvfølelse stikker dybt. Hans ordvalg er lidt uheldigt, for ord betyder nu en gang det, som folk og eksperter enes om, at de betyder, ikke det, som man selv synes, at de skal betyde. Man kunne med samme ret hævde, at det som ukritisk ros fører til skal kaldes selvfølelse og ikke selvværd. Dertil kommer, at Juul slet ikke er ude på at opfordre os til at fremelske jeg-relaterede følelser hos barnet, tværtimod. Men hans *iagttagelse* er rigtig, og kan formuleres sådan: Når man ukritisk roser børn for alt hvad de gør, uden egentlig at "se" dem, kan det føre til positivt falsk selvværd, for den ukritiske ros er en forsyndelse mod kategori 1 og 2 i Apter's anbefalinger.

Skolelæreres og gymnasialæreres beretninger tyder på, at mange børn og unge, måske flere end tidligere, har positivt falsk selvværd. Årsagen kan være, at de, med en sammenkobling af Apters og Juuls beskrivelser, er blevet rost ukritisk uden at der er blevet stillet krav, og at de ikke er blevet "set". Men det kan have bidraget til fænomenet, at psykologien har produceret så mange budskaber om selvværd som direkte mentale tilstande i ubetingede kontekster, hvorved den har bidraget til den fejlopfattelse, at man skal styrke børn og unges høje selvværd, mens sandheden er, at man skal styrke deres kompetenceudvikling og beskytte dem mod lavt selvværd.

Autenticitet, ægthed og det sande selv

Ordbog over det Danske Sprog (1955) angiver tre betydninger af tillægsordet "ægte": 1) Som har med ægteskab at gøre. 2) Uforfalsket, modsat uægte, modsat kunstig, modsat forloren, dvs. et kontraderet begreb. 3) Gedigen, som er særlig meget, f.eks. "en ægte sommerdag", "en vaskeægte cowboy". Det er i betydningen 2), ordene ægte, sand og autentisk udgør en af de syv grupper af personlighedspsykologiens store ord. Når vi vælger mellem udtrykkene "selvet" og "det ægte selv", mener vi jo ikke, at "det ægte selv" er endnu mere "selv" end "selvet", vi mener bare, at det ikke er uægte.

Når man skal leve op til andres forventninger og spille det sociale livs spil, kan man spørge sig selv: Kan jeg gøre det her og samtidig være autentisk, ægte, sandfærdig over for mig selv? Kan jeg undgå at forråde mig selv? Er det her nu også

mig? Kan jeg bevare min integritet? Spørgsmålene betyder stort set det samme. De foranlediges af udfordringen til ens autentiske væren, af truslen mod ens integritet.

Men hvad med integriteten *før* den blev udfordret? Det ville forhåbentlig være usandt at sige, at man ikke havde nogen integritet, før den blev udfordret. Men hvis vi hævder, at integritet er et kontradefineret begreb, betyder det, at det er misvisende at sige, at man havde integritet før udfordringen, fordi selve den handling at foretage tilskrivningen forudsætter en betinget kontekst, en trussel mod integriteten. Kun truet, men fastholdt integritet fortjener at blive kaldt integritet, kun udfordret autenticitet er en mental tilstand. Det kan selvfølgelig siges om en person, at han har integritet, og at han

er sandfærdig over for sig selv, men kun i den forstand at han er den slags person, der ikke bukkes under for fristelsen til at handle uden integritet, når fristelsen foreligger. Også her er truslen mod integriteten den betingede kontekst, der gør beskrivelsen meningsfuld.

Firefeltstabellen figur 4 viste, hvordan de direkte og de kontradefinerede tilstande arter sig i henholdsvis betingede og ubetingede kontekster. Hvis de tre hidtil undersøgte grupper af omvendte ord kan sættes ind i tabellen på tilsvarende måde, tjener det som et yderligere evidens for, at de er kontradefinerede (se figur 6).

	Betingede kontekster	Ubetingede kontekster
Direkte mentale tilstande: Utryghed, lavt selvværd, uægthed	Direkte tilskrivninger: "Han blev utryg" (der var lige løbet en sort kat over vejen). "Hun har lav selvtillid" (den eksamen er ellers let nok). "Hun opførte sig uspontant og uægte" (hun var til optagelsessamtale i et kollektiv)	Direkte tilskrivninger: Som i de betingede kontekster
Kontradefinerede mentale tilstande: Tryghed, selvværd, ægthed	Betingede tilskrivninger: "Han var tryg" (selvom hans nabo lige havde lovet ham bank). "Hun havde masser af selvtillid" (selvom hun ikke havde fået forberedt sig meget til den eksamen i udviklingspsykologi). "Hun opførte sig helt ægte og spontant" (selvom man kun kan blive optaget i kollektivet, hvis man har alle de rigtige meninger).	Pseudotilskrivninger: "Han var tryg/havde selvtillid/ var autentisk" (og konteksten indeholder intet om grunde til at han ikke skulle være det). Medfører hos modtageren enten a) vildledende implikaturer om grunde til, at han skulle være utryg/mangle selvtillid/være uautentisk, eller b) tolkning af tryghed, selvtillid og autenticitet som direkte mentale tilstande.

Figur 6

En sammenligning af figur 4 og 6 viser, at "tryg", "selvtillid" og "autentisk, ægte, spontan", etc. følger de samme pragmatiske regler for talehandlinger som "ubekymret", mens "utryg", "lav selvtillid" og "uægte" følger de samme regler som "bekymret".

Det rejser et alvorligt problem for beskrivelsen af småbørn. Der eksisterer en romantisk og populær idé om, at småbørn under en vis alder, f.eks. 4 år, er særlig autentiske, at de ikke deltager i det store kollektive selvforræderi, som resten af menneskeheden ellers må bakke med. Hvad kan være meningen med den idé? Der er 3 muligheder:

1) Hvis vi med denne idé mener, at småbørns autenticitet skyldes en særlig karakterstyrke, der gør dem uimodtagelige for det selvbedrag, som det sociale liv forsøger at påtvinge dem, foretager vi en tilskrivning af en kontradefineret tilstand i en betinget kontekst. Tilskrivningen er meningsfuld, fordi den forudsætter, at småbørn er i stand til at opdage tilskyndelsen til at handle uautentisk, og den påstår, at de har styrken til at modstå tilskyndelsen. Det er muligt, at forudsætningen er rigtig i en eller anden forstand, f.eks. i de tilfælde, hvor børn med Winnicotts udtryk danner er "falsk selv". Men påstanden om, at småbørn har både evnen til at se, hvad der er ægte og spontant, og evnen til at se tilskyndelsen til at handle uægte og uspontant, og styrken til at modstå denne tilskyndelse, er sandsynligvis forkert. Der er tværtimod god grund til at mene, at dette høje niveau af selv-viden først

kan begynde at udvikles efter 4½ års alderen, når børn har opnået en evne til at danne repræsentationer af kognitive repræsentationer (Perner, 1991).

2) Hvis vi derimod mener, at småbørn er autentiske, ikke fordi de har nogen særlig evne, men fordi de *mangler* en evne, nemlig evnen til at opdage tilskyndelsen til uægthed, eller evnen til at handle uautentisk, er det en anden sag. Hvis vi insisterer på at kalde denne manglende evne for ægthed eller autenticitet eller spontanitet, foretager vi en pseudotilskrivning, med mindre vi forudsætter en bestemt kontekst, der gør beskrivelsen relevant. Og hvorfor skal en mangeltilstand i form af prærefleksivitet og naivitet kaldes autenticitet hos småbørn, men ikke hos spædbørn, kattekillinger eller skovsnegle, som jo må fortjene den beskrivelse endnu mere, eftersom de er mindst lige så prærefleksive og naive? Grunden kan kun være, at der skal være et eller andet, der gør beskrivelsen relevant, kort sagt, at den skal optræde i en betinget kontekst.

3) Til gengæld kan det med rette hævdes, at *nogle* småbørn er *uautentiske*. De undertrykker deres følelser og har et falsk selv, for at bruge Winnicotts udtryk. Disse børn har opdaget kravet om at handle uautentisk. Grunden kan være, at kravet har været særlig stærkt, f.eks. hvis deres mor tydeligt har vist, at hun ønsker, at de skal føle på bestemte måder, men ikke på andre. Med objektrelationsteoriens sprogbrug kan disse mødre ikke "contain" eller rumme deres børns virkelige følelser.

Andre udtryk for stort set det samme fænomen er, at disse børn ikke er blevet anerkendt eller "set" eller accepteret, som dem de er.

Men muligheden for uautenticitet eller falsk selv hos nogle småbørn medfører ikke, at det er meningsfuldt at kalde de børn autentiske, som aldrig er blevet ansporet til uautentisk væren, og/eller som er for uudviklede til at leve op til disse krav. Autenticitet hos småbørn er ikke en kvalitet ved deres sind eller et "ægte selv", det er fraværet af den læreproces, der kunne have ført til et falsk selv.

Den udviklingspsykologiske empiri tyder på, at uautentisk væren eller "false-self behavior" opstår, når

- omsorgspersoner kun viser kærlighed og interesse, når barnet lever op til bestemte normer (Harter, Marold, Whitesell, & Cobbs, 1996),
- børn modtager mange små signaler om, at der er nogle hændelser, der ikke bør genfortælles og hellere må "glemmes" (Dunn, Brown, & Beardall, 1991),
- voldsramte og misbrugte børn bliver inddraget i hemmelighedskræmmeri om den fysiske og seksuelle misbrug (Calverley, Fischer, & Ayoub, 1994).

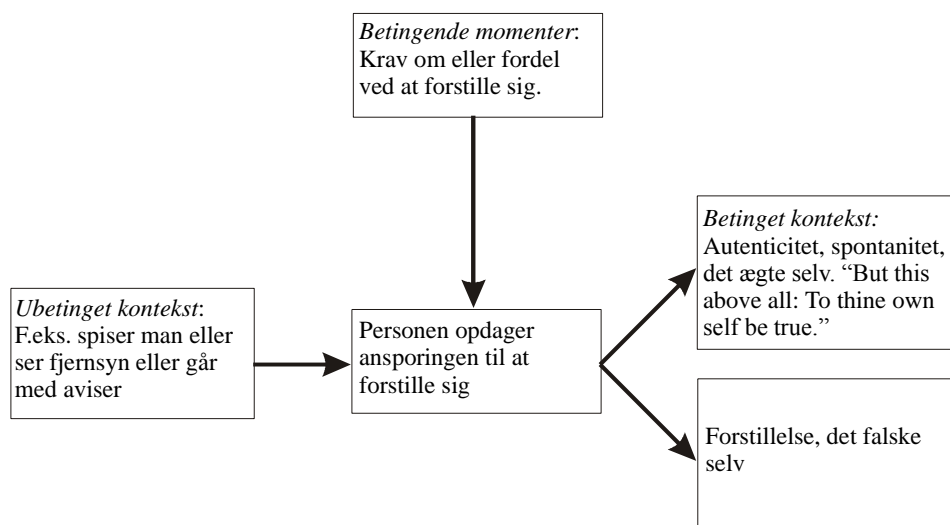
Samtidig er det interessant, at så sent som i femte klasse forstår mange skolebørn ikke sondringen mellem adfærd, der udspringer af henholdsvis det sande og det falske selv. Denne forståelse bliver først almindelig i sjette klasse (Harter, Bresnick, Bouchev, & Whitesell, 1997).

Der er ingen empirisk evidens for, at man kan anspore børns udvikling af autenticitet eller "det ægte selv". Man kan derimod undgå at anspore dem til at udvikle et falsk selv, og man kan hjælpe dem til at blive bevidste om de forskellige fristelser til at handle uautentisk, ved f.eks. at spørge sin teenage datter: "Er det ikke bare noget du gør for at leve op til nogen forventninger, som de andre har?". Mere mystisk behøver det ikke at være, men om det virker, det er en anden sag.

Autonomi og selvstændighed og frihed

Ifølge Webster betyder "autonomy" "independent, free, self-directing". Ordet "independent" er kontradefineret. Webster definerer også "free" negativt: Not slave, not subject to arbitrary rules, not determined by anything beyond its own nature, etc. I hverdagsprog betyder "selvbestemmelse" "ikke styret af andre", mens "styret af andre" kan defineres direkte, dvs. uden at gå tilbage til en definition af selvbestemmelse. Alt dette betyder, at selvstændighed som hovedregel kan betragtes som en kontradefineret mental tilstand, og den bør i hovedsagen kun tilskrives i betingede kontekster, dvs. når spørgsmålet om fremmedbestemmelse har været taget i betragtning.

Selvstændighed som kompetence. Der eksisterer dog udviklingspsykologiske sammenhænge, hvor ord som selvstændighed og frihed kan bruges til at foretage direkte tilskrivninger. Det er på sin plads at tilskrive selvstændighed som en direkte mental tilstand, når et barn har opnået mulighed til at foretage sig noget bestemt, i stedet for bare at være passiv eller kede sig, og når denne mulighed er et resultat af udviklingen af nye færdigheder. Denne slags udvikling/indlæring følger tit en stadiet-agtig sekvens. Stadium 1: *Ingen-styring*. Her er barnet ikke begrænset, det er ikke ufrit, men det ville være forkert at kalde barnet selvstændigt, da det på grund af manglende færdigheder ikke har nogen muligheder. Stadium 2: *Fremmedstyring*. Nu er barnet uselvstændigt, fordi det tager del i en aktivitet, der er igangsat og styret af den voksne. Den voksne understøtter barnets udvikling af selvstyring ved at formindske fremmedstyringen i takt med at barnet lærer at beherske aktiviteten. Stadium 3: *Selvstyring*. Nu kan barnet selv vælge, igangsætte og udføre aktiviteten. Barnet er selvstændigt som en direkte mental tilstand, og dets selvstændighed er en færdighed, der er opnået gennem deltagelsen i den fremmedstyrede aktivitet i stadiet 2 (Wertsch, 1979; Poulsen, 1994). Sådanne udviklingssekvenser

Figur 7

er blevet kaldt zonen for den nærmeste udvikling, "scaffolding" (Wood, 1988) og "guided participation" (Rogoff, 1990).

Den mestring eller coping, der udvikles på denne måde, er måske den eneste form for selvstændighed, der fortjener status som direkte mental tilstand. Hvis dette er tilfældet, findes selvstændighed kun som et system af kontekst-specifikke personlige færdigheder, der er opnået gennem fremmedstyring og den gradvise frigørelse fra fremmedstyring. Det betyder, at end ikke selvstændighed som evne til mestring på egen hånd kan fremmes direkte, men kun indirekte via understøttelse af færdighedsudvikling og gradvis tilbagetrækelse af fremmedstyring. Noget lignende er blevet konkluderet i andre sammenhænge, nemlig i den forskning der viser, at den autoritative forældretilstil resulterer i mere selvstændighed end ikke blot den autoritære forældretilstil, men også den permissive.

Derfor er det meningsløst at tale om autonomi, før der foreligger en udfordring mod autonomien, med mindre vi bare taler om evne til mestring på egen hånd, og selv den egenskab opstår via fremmedstyring. Romantikken og den kritiske socialisationsteori fremmaner et billede af autonomi som en

ophøjet oprindelig værdighed, som mennesker mister under fremmedbestemmelsens åg for til sidst at genvinde deres oprindelige autonome selv, når de kaster åget af sig. Det billede passer ikke på menneskets grundlæggende situation. Det passer derimod godt på *lokale* tilstande af undertrykkelse, og dem kan der selvfølgelig være mange af.

Hensigt, med vilje, bevidst

Hvis man siger, at en handling er blevet udført med ildhu eller med væmmelse, har man beskrevet handlingen ved at foretage en direkte tilskrivning af en mental tilstand. Men hvis man siger, at handlingen er blevet udført med vilje eller med hensigt eller bevidst, har man sagt, at der er noget, der ikke er tilfældet, at der er en mistanke, der ikke er sand, f.eks. at handlingen ikke skyldes et uheld, uopmærksomhed eller indflydelse af psykofarmaka.

	Betingede kontekster (der er noget galt med handlingen eller dens resultat)	Ubetingede kontekster (der er ikke noget galt)
med væmmelse	Han væltede sit glas med væmmelse	Han fyldte sit glas med væmmelse
med vilje, bevidst, med hensigt	Betingede tilskrivninger: Han væltede sit glas med vilje (det mest typiske eksempel, da det normalt er forkert at vælte glas). Han fyldte sit glas med vilje (selvom de havde aftalt, at han kun måtte fylde det halvt). Han fyldte sit glas med vilje (sagt med den narratologiske pointe, at modtageren skal tænke, at der var noget forkert ved handlingen).	<i>Pseudotilskrivninger:</i> Han fyldte sit glas med vilje (afsenderen vil ikke vedkende sig, at beskrivelsen forudsætter, at der er noget galt med handlingen. Fører til én af to mulige implikaturer: Enten må der have været noget galt med handlingen, eller "med vilje" må være en særlig måde at fylde glas på, ligesom "med væmmelse").

Figur 8

Det er kun meningsfuldt at sige, at en udført handling skyldtes uopmærksomhed, når konteksten gør det indlysende, at der er noget galt eller afvigende ved handlingen eller dens resultat, f.eks. når nogen har væltet sit rødvinsglas. De forskellige muligheder er indsat i figur 8. I eksemplerne kan "med vilje" erstattes med "bevidst" eller med "med hensigt" uden at det gør nogen væsentlig forskel.

Ifølge denne oversigt er bevidsthed og vilje og hensigt ikke en kontingent egenskab ved menneskelige handlinger. I den kanoniske betydning af ordet handling kan det at handle ikke beskrives som en bevægelse *plus* hensigt/vilje/bevidsthed *plus* konsekvens. Når handlingen er blevet udpeget som en handling, tjener tilskrivningen af hensigt/vilje/bevidsthed kun det formål at afskrive mistanken om, at handlingen ikke skulle være udført med vilje. Det er et vildspor, hvis vi leder efter bevidsthed og vilje som særlige egenskaber ved menneskesindet. Vi kan selvfølgelig lede efter beslutsomhed og viljestyrke og målrettethed og refleksivitet og metakognition og formidlet perception, som er noget helt andet.

Alligevel bliver der bevilget mange millioner til efterforskningen af bevidsthed. Den er ikke fundet endnu, og den bliver det heller aldrig. Det er ikke fordi den udgør et vanskeligt empirisk problem. Det er heller ikke fordi mennesker i virkeligheden bare er dresserede refleksdyr. Det er fordi jagten på bevidsthed er et logisk vildspor. Filosofiens og psykologiens pseudotilskrivninger af bevidsthed har ført til en fetichering af begrebet, så det fremstår som en ting, der lever sit eget liv.

Et karakteristisk eksempel på brug af ordet "bevidsthed" som en pseudotilskrivning, der fører til en sådan fetichering, er følgende passage fra en anmeldelse af en bog om bevidsthed: "Der er ikke meget ved folk, der sover eller er i coma - for at være et rigtigt levende menneske kræves der bevidsthed, et minimum af mental tilstedeværelse og refleksion. Men hvad er bevidsthed egentlig for en snegl, og af hvilket underfundigt stof er den gjort?" (Politiken, 17-3-1999). I den første halvdel af citatet bruges bevidst i den kontraderfinede betydning ikke-sove, ikke-i-coma. Men i næste sætning forlades den betingede kontekst. Nu er der pludselig noget særligt, der skal beskrives, noget der står i

modsatning til alt stofligt, og som derfor må være et slag antistof.

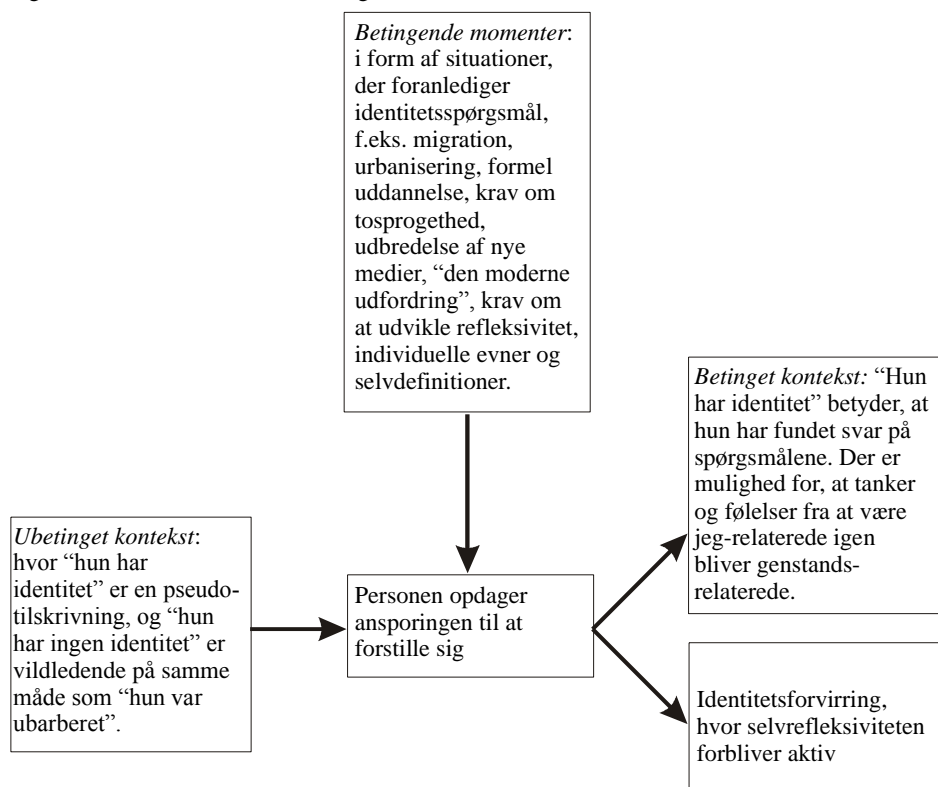
Identitet

Hvad betyder det egentlig, når man siger, at en person har (en følelse af) identitet? Som regel betyder det, at personen føler én eller flere af følgende ting: "Jeg er den samme person som i går. Der er en kerne inden i mig, der forbliver den samme. Jeg tvivler ikke om, hvem jeg er, hvad jeg vil, hvor jeg hører til, og hvad og hvem jeg er knyttet til". Det er relevant og meningsfuldt at sige, at der er nogle mennesker, der har sådanne følelser, nemlig mennesker som har været opfyldt af en tvivl, der har fået dem til at spørge sig selv: "Hvem er jeg? Er jeg den samme som i går? Hvor hører jeg hjemme?" Og tilskrivningen er sand, hvis den pågældende person oplever at have fundet tilfredsstillende svar på spørgsmålene.

Når ordet identitet bruges i denne sammenhæng, er det følelsen af tvivl om egen identitet, der er den direkte mentale tilstand, mens følelsen af at have identitet er kontraderet. Denne fortolkning bekræftes af Eriksons egen bemærkning om, at identitet kun opleves, når man er ved at opnå den, eller når man har mistet den opnåede identitet. Når man har "den", er der kun psykosocial tilfredshed, men ingen identitetsfølelse. Tilskrivningen af

personlig følelse af identitet er altså betinget af antagelsen om, at der har eksisteret en forudgående tvivl, og tilskrivninger af identitet i ubetingede kontekster er pseudotilskrivninger.

Kun når det drejer sig om mennesker, der lever under psykosociale betingelser, der vækker (eller burde vække) identitetsspørgsmål som "hvem er jeg?", er det meningsfuldt at tale om, om de har identitet. Der er tit blevet argumenteret for, at identitetsspørgsmål fremkaldes af kravet om at udvikle en refleksiv viden om en selv som person, et udviklingskrav der især skabes af migration, formel uddannelse, opløsningen af sociale grænser og det sociale netværks ustabilitet (Berger, Berger, & Kellner, 1973; Giddens, 1990; Poulsen, 1995, 1999; Snell, 1960). Mennesker, der *ikke* lever under disse betingelser, kan være yderst reflekterende, men de er prærefleksive når det drejer sig om deres psykologiske identitet. Betyder det, at mennesker, der lever eller levede under før-moderne betingelser, ikke har eller havde identitet? Denne konklusion ville være lige så usand, som den er politisk ukorrekt. Hvad det betyder er, at det ville være meningsløst at tilskrive dem identitet *eller* mangel på identitet, på samme måde som det ville være meningsløst at sige, at Columbus foretrak økologisk mad *eller* at Columbus ikke foretrak økologisk mad.

Figur 9

Ikke desto mindre taler de dominerende identitetsteorier - og efterhånden enhver gymnasieelev - om identitet, som om den er en iboende og universel mental tilstand i den menneskelige udvikling som sådan, snarere end et personligt svar som nogle mennesker er nødt til at finde, foranlediget af kontekstspecifikke og midlertidige udfordringer i deres liv.

Etnisk identitet kan tjene som eksempel på betydningen af konklusionen om, at identitet ikke er en oprindelig universel tilstand, men et resultat en personlig copingstrategi, der iværksættes når bestemte betingelser foreligger. I følge Rasmussen (1999) er den kurdiske nationalisme ikke et udtryk for en åndelig eller politisk naturkraft, der er vokset frem af folkedybet eller næret af de bjerge, som kurderne hævder er deres eneste venner. Den afspejler snarere en kulturel og samfundsmæssig moderniseringsproces, der så at sige kalder på alternativer til de opløste steds-, stands- og stammerelationer. Den kurdiske nationalisme er et moderne fænomen, skabt af den tyrkiske undertrykkelsespolitik, masseudvandringerne, urbaniseringen og de med massemedierne nyopståede muligheder for at skrive en fælles historie. Hvis vi antager, at den kurdiske nationalisme og den kurdiske identitet er to sider af samme sag, hvor den første er den offentlige side, mens den sidste er den private side, følger det, at kurdisk etnisk identitet er en copingstrategi, et personligt svar på de udfordringer, som den nyere tids historiske forandringer har stillet dette statsløse folk overfor.

Selvet

Selvet (i de fleste betydninger af ordet) hører kun hjemme i betingede kontekster, og brug af ordet i ubetingede kontekster fører til at modtageren danner hypoteser som i figur 3 om, at a) konteksten må være betinget, eller b) at mennesker har en særlig kerne i deres psykiske struktur ved navn "selvet". Grunden til at det hører hjemme i betingede kontekster er, at det bruges i beskrivelsen af enten situationer, hvor en person har en særlig selvoplevelse, der beskrives med kontradefinerede begreber, eller situationer hvor konteksten er en dualitet bestående af personen og anden/andet/andre, og hvor det på baggrund af denne dualitet er personen, der fremhæves. Dertil kommer, at selvoplevelser er noget, der har det med at blive aktiveret, når der er noget, der er gået galt eller kunne være gået galt.

Selvet og de kontradefinerede begreber. Ifølge Rogers (1970) er selvet en enhed eller organiseret konfiguration i de forskellige selvoplevelser. Man kan spørge sig selv, hvorfor det var så vigtigt for Rogers at understrege denne enhed, og en nærlæsning viser da også, at Rogers ikke gjorde forsøg på at beskrive selve enheden. Det var blot et ord, han brugte i en kontradefineret betydning, nemlig i betydningen *ikke modstridende, ikke uautentisk, ikke uægte, ikke uvirkelig, ikke ufri*. Disse begreber kan ikke defineres og beskrives uden gennem en definition eller beskrivelse af modstridende, uautentisk, uægte, uvirkelig og ufri, og det var

netop de sidstnævnte fænomener, Rogers var interesseret i. Han beskrev, hvordan det giver anledning til personlig lidelse, når personen for at opnå accept fra andre bilder sig ind at føle noget andet, end det han i virkeligheden føler. Men han beskrev ikke, hvor rart det er for mennesker, når de bilder sig ind at føle det samme, som de i virkeligheden føler - og hele tiden har gjort det. Det ville være noget vrøvl. Og han beskrev, hvordan man som terapeut eller lærer eller forælder skal undgå at få klient eller elev eller barn til at prøve at føle noget andet, end det de i virkeligheden føler. Men han beskrev ikke, hvordan man som ansvarlig skal få den anden til at føle det samme, som det han i virkeligheden føler. Det er der jo kun grund til, hvis der er mistanke om modstridende og uægte følelser. Rogers beskrev kort sagt disharmonien i selvet som de selvoplevelser man har i en række betingede kontekster, der i det store og hele kan beskrives ved brug af negationer af de kontradefinerede ord. Men han påstod, at han beskrev selve harmonien, og han nævnte ordet "selvet" i ubetingede kontekster, hvor der ikke var noget, der havde bragt harmonien i fare og derved aktiveret selvoplevelsen. Som læser står man derfor med de to muligheder fra figur 3, og man bliver tvunget til at forestille sig enten a) at der altid eksisterer den betingede kontekst at selvets harmoni er bragt i fare, og at vi derfor permanent er optaget af selvoplevelser, eller b) at frihed, ægthed og kontinuitetsoplevelse er en direkte mental tilstand, der forårsages af en psykisk struktur, der hedder selvet. Dette selv hilses velkommen af mange mennesker, som har taget de postmoderne budskaber om epistemologisk og ontologisk tvivl til sig, fordi det giver løfte om et sikkert holdpunkt midt i tvivlen.

Selvet på baggrund af en selv-anden dualitet. I mange opfattelser af "selvet" omtales det ikke som psykens kerne eller som en mekanisme eller struktur, men som det at man forholder sig til sig selv, i stedet for at forholde sig til andet/andre, eller det man bliver opmærksom på, når man forholder sig til sig selv, i stedet for at forholde sig til andet/andre. Og i de fleste af disse sammenhænge gøres det klart, at måden man forholder sig til sig selv på har sit udspring i relationen til andet/andre. Dermed lever disse teorier op til en ontologisk grundsætning om, at den oprindelige måde at være i verden på består af, at man er "rettet ud mod verden", mod den bus man løber for at nå, den kvinde man er betaget af, det gulvbræt der knirker, etc., mens den sekundære måde at være i verden på består af, at man er rettet mod sig selv, den måde man løber på, de følelser kvinden vækker i én, den kropslige tyngde, som gulvbrættet minder én om. Grundsætningen kan også formuleres på den måde, at den sociocentriske og mundocentriske væren går forud for den idiocentriske væren, at kognition går forud for metakognition, og at oplevelse går forud for selvoplevelse. Man skal være ret postmoderne for at være uenig i denne grundsætning.

Når disse teorier taler om selvet, gør de det derfor i betingede kontekster: "Rettethed mod rettethed" i modsætning til "rettethed" og "rettethed mod sig selv" i modsætning til "rettethed mod andet/andre", altså den i ontologisk forstand sekundære rettethed, eller det som Bertelsen (1994) har kaldt selv af 2.orden. Bertelsen taler også om et selv af 1.orden, nemlig selve den ontologisk

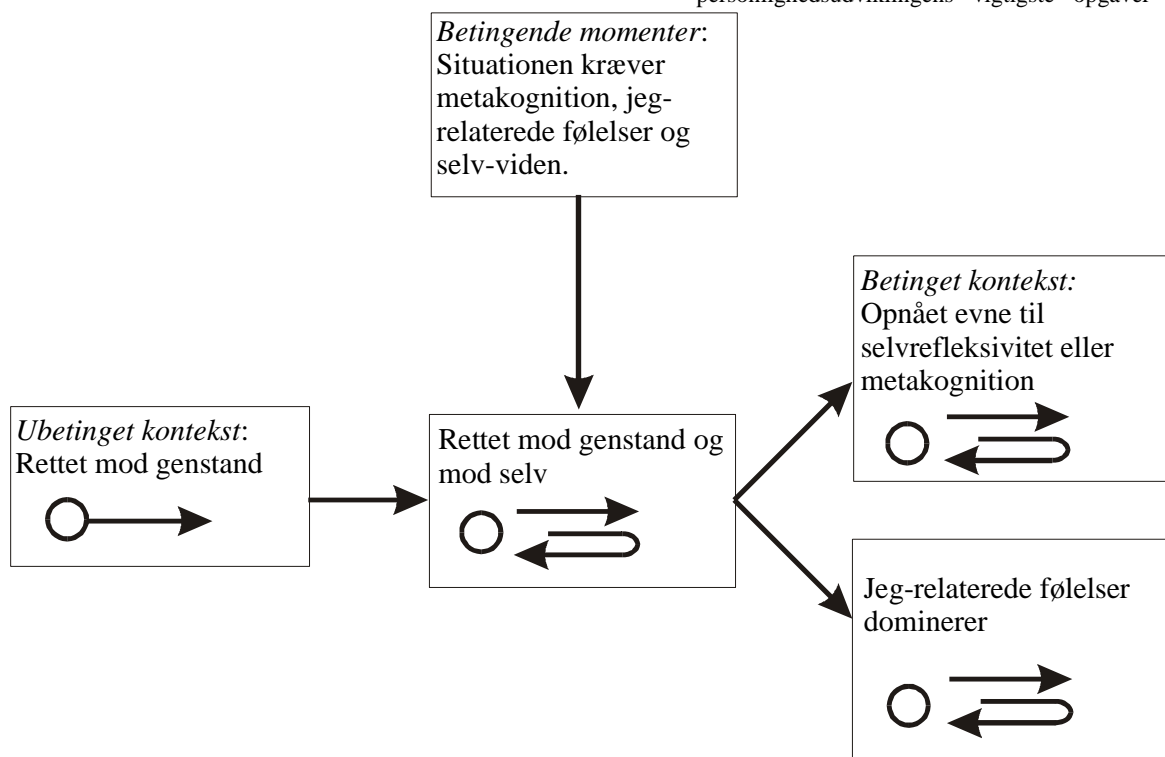
oprindelige rettedhed. Det kan undre, hvorfor denne rettedhed skal hedde et selv. Når den ontologisk oprindelige rettedhed får navn af selv, fører det let til meningskonstruktionerne i figur 3: a) Det opfattes enten som om der menes selvrettedhed, altså den ontologisk sekundære rettedhed (konteksten opfattes som betinget). Og det er jo det, som Bertelsen kalder selv af 2.orden. b) Eller det opfattes som om selvrettedhed og idiocentriske væren er den oprindelige måde at være i verden på (selvet opfattes som et ord, der kan bruges i ubetingede kontekster, ligesom direkte mentale tilstande).

Bertelsens selv-teori tyder iøvrigt ikke på, at nogen af disse implikaturer er tilsigtede. Tværtimod understreger han igen og igen relationens og den sociocentriske og mundocentriske værens prioritet. Anderledes stiller det sig med Sterns teori om selvet, hvor begreberne om det gryende selv og kerneselvet læses, som om de handler om selvrettedhedens ontologiske oprindelighed (Stern, 1991). Sterns bog fortæller fremragende om spædbarnet som deltager i social interaktion, men det der interesserer de studerende, er hans unødvendige og mystiske teori om selvet, der inspirerer dem til at skrive eksamensopgaver, der ikke handler om børn, men om psyken i psyken.

Psykologi og psykosnak

Psykologien har gjort sit bedste for at lære folk, at det er vigtigt at forældre og lærere støtter børns udvikling af tryghed, tillid, selvtilid og selvværd. Hvis disse begreber er kontraderede, burde budskabet i stedet være, at det er vigtigt at vi beskytter børn mod utryghed og lavt selvværd, samtidig med at vi hjælper det til at udvikle kompetencer - hvordan man så ellers gør det. Når de råd, der bliver givet til forældre og lærere, indeholder så mange pseudotilskrivninger, kan det have den virkning at folk tror, at det er nødvendigt at yde en særlig indsats for at hjælpe barnet til at opnå særlige mentale tilstande. Resultatet kan blive en pædagogik, der fører til at barnet får det, jeg her har kaldt "falsk positivt selvværd": Det bliver selv-centreret og narcissistisk sårbart, uden at være beskyttet mod utryghed og lavt selvværd.

Når der tales om personlig psykologisk vækst bliver det sagt, at det er vigtigt at finde sig selv, være ægte over for sig selv og lignende udtryk for autenticitet. Folk har fra psykologien modtaget det budskab, at det er en af personlighedsudviklingens vigtigste opgaver at finde et

Figur 10

centrum for autenticiteten, et "selv". I deres efterhånden klassiske teori om "det hjemløse sind" (1973) skrev Berger, Berger og Kellner: "Det virkelige selv (den spontane, uundertrykte, intuitivt givne enhed) antages at ligge neden under eller uden for alle vores roller, som er masker, kamuflage, noget der forhindrer os i at opdage vores virkelige selv. --- Begrebet om det nøgne selv, tilværelsens *ens realissimum*, er modernitetens inderligste budskab". Hvis

begrebet om et autentisk selv i virkeligheden er kontraderet, fører overfloden af pseudotilskrivninger om det autentiske selv folk til at tro, at psykisk trivsel kommer af at passe sig selv, snarere end af at tage del i det sociale liv. Sandheden om autenticiteten er, at der er *visse* former for socialt liv, man har bedst af at holde sig fra.

I mange sammenhænge er "bevidst" og "intentionel" kun pseudotilskrivninger. En af disse sammenhænge er filosofiens og psykologiens søgen efter en særlig afdeling af sindet, hvor bevidstheden og intentionaliteten antages at høre til. Det er let nok for reduktionister at gøre grin med denne søgen, fordi den aldrig lykkes. Men hvis vi nøjes med at tilskrive bevidsthed og intentionalitet i betingede kontekster, får reduktionisterne ikke så let spil, for i sådanne kontekster får begreberne god mening. F.eks. giver det god mening at spørge: "Var det et uheld, eller slog han hende ihjel med vilje (intentionelt, bevidst)?" Her kan svaret være et spørgsmål om liv eller død for den pågældende, eller 16 år bag tremmer, og brugt i denne sammenhæng kan "vilje" i hvert fald ikke reduceres bort og erstattes af hjernesprog eller hormoner.

Selvbestemmelse og autonomi er sikkert en god ting, men pseudotilskrivningerne om selvbestemmelse kan give folk det indtryk, at selvbestemmelse er en særlig kvalitet ved sindet som man kan fremelske ved aldrig at blande sig i, hvad barnet foretager sig. Hvis udviklingspsykologien vil undgå pseudotilskrivninger, må den skelne mellem direkte tilskrivning af autonomi som en personlig færdighed, der giver personen mulighed for at gøre noget konstruktivt, og betinget tilskrivning af autonomi som en kontraderet tilstand. Og personlige færdigheder er ikke noget, børn bedst udvikler, hvis man aldrig blander sig. Det er noget, børn bedst udvikler, hvis man undgår at blande sig på de forkerte tidspunkter.

Pseudotilskrivninger om identiteten giver folk det indtryk, at identiteten er en immanent og universel mental tilstand, snarere end et kontekst-specifikt og midlertidigt personligt svar på kontekst-specifikke og midlertidige udfordringer i nogle personers liv. På den måde bliver pseudotilskrivningerne om identitetens nødvendighed en del af den vestlige etnocentriske ideologi om selvindeholdt individualisme, der er blevet kritiseret af Marcus & Kitayama (1991), Sampson (1988) og Schweder & Bourne (1984). Det betyder ikke at identitetsspørgsmål er betydningsløse, tværtimod. For *nogle* mennesker, der lever under *nogle* betingelser, kan identitetsspørgsmål blive særdeles vigtige. Spørgsmålet er: Under hvilke betingelser? Og hvordan håndterer folk disse betingelser?

Atter og atter får vi at vide, at identitetsdannelsens grundlæggende kerne er overensstemmelsen i den personlige erfaringsdannelse, der skabes i forskellige sociale arenaer, og psykologien spørger, hvordan vi bedst styrker børn og unges muligheder for at skabe sammenhæng og overensstemmelse i den personlige identitet i de sociale arenaer. Men kun alt for sjældent får vi noget at vide om den betingede kontekst, der kan gøre identitetstilskrivningerne meningsfulde, kun sjældent får vi noget at vide om, hvornår der er *uoverensstemmelse* mellem de forskellige sociale arenaer. Al den tale om identitet og forskellige sociale arenaer har ført til den idé, at selv børn skal finde deres identitet. Sandheden er

nok, at langt de fleste børn ikke oplever nogen problematisk uoverensstemmelse mellem de sociale arenaer, selvom det godt kan være irriterende, at man ikke må hoppe i sofaen hos mor, når man gerne må hos far.

Et af de postmoderne budskaber består af den ideologi, at de forskellige sociale arenaer har ført til, at nutidsmennesket ikke har ét selv, men mange selv'er eller identiteter (Craig, 1997). Dette budskab er i virkeligheden ikke en kritik af modernitetens idé om enhed og overensstemmelse som en grundlæggende kerne. Det er blot et budskab om fragmenteringens mulighed. Inden for hvert enkelt fragment er idéen om enhed og overensstemmelse som en grundlæggende kerne nøjagtig den samme. Også inden for den postmoderne genre spænder man vognen for hesten ved at tale om enhed og overensstemmelse i stedet for at undersøge, hvornår der er problematisk uoverensstemmelse.

Psykologiens dårlige vane med at definere udviklingsmål ved at henvise til de syv grupper af kontraderede mentale tilstande i ubetingede kontekster resulterer i, at modtagerne af budskaberne får et indtryk, der kan gives eksplicit form således: "Selv forud for kontekst, selv-følelser forud for oplevelsen af den virkelige verden, generaliserede selv-kvaliteter forud for kontekst-specifikke personlige færdigheder". En rigtig cartesiansk fortælling.

Den ikke-cartesianske fortælling er, at oplevelsen og følelsen af konteksten og den virkelige verden er den oprindelige måde at være til på, mens oplevelsen af selvet er en sekundær måde, der først aktiveres, når folk befinder sig under de omstændigheder, der gør det meningsfuldt at foretage de betingede tilskrivninger. "Selv forud for kontekst" er en misvisende beskrivelse af menneskelivet i almindelighed, men det er en udmærket beskrivelse af en midlertidig tilstand, som nogle psykosociale betingelser vækker hos nogle mennesker.

Når folk hører psykologiens pseudotilskrivninger, siger de ikke til sig selv: "Hvorfor snakker han om det ægte selv? Det giver da kun mening, hvis der er noget der er uægte, og det har han jo ikke fortalt noget om. Altså er det noget sludder". Nej, de siger til sig selv: "Når han snakker om det ægte selv, så må det være noget, der eksisterer inden i os. Det kunne jeg godt tænke mig at finde. Mon man kan finde det på et weekend-kursus, eller skal man helt til Nepal?" Pseudotilskrivningerne har det med at starte en særlig diskurs, fordi de er så svære at modsige. Hvis man prøver at modsige en pseudotilskrivning ved at benægte rigtigheden af "tryk", eller "fri", kommer man til at påstå, at den omtalte person er utryk eller ufri, som er direkte mentale tilstande, og så får man uret. Hvis man ikke prøver at modsige pseudotilskrivningen, deltager man i en diskurs, hvor den pseudotilskrevne tilstand går i semantisk selvsving og begynder at leve sit eget liv, ligesom den ubarberede dames skæg. Diskursen bliver til psykosnak.

Er spædbørn omnipotente og føler de sig fusioneret med deres mor?

Udviklingspsykologien har påvist, at spædbørn under 5 måneder har direkte mentale tilstande i form af primærfølelser (vrede, glæde, overraskelse, etc.), og at de interagerer med deres omsorgsgivere på måder, der ansporer disse til at tilskrive dem mentale tilstande. Dermed har psykologien på godt og ondt bidraget til fortællingen om *det kompetente spædbarn*

Men psykologien har også tilskrevet spædbørn tilstande som omnipotens og fusion (manglende skelnen mellem selv og anden). Disse tilskrivninger er enten pseudotilskrivninger, som er vildledende, eller direkte tilskrivninger, som er adultomorfe og sandsynligvis forkerte.

Spædbarnets påståede omnipotens kan man tænke sig beskrevet således: Spædbarnet har ikke kognitiv kapacitet til at erkende, at der er grænser for, hvad det kan udrette med sin krop og med sine tanker, f.eks. åbne døren eller få mor til at komme. På den anden side har barnet heller ikke kapacitet til at erkende, at der ikke er nogen grænser for, hvad det kan udrette. Barnet har simpelthen ikke nogen opfattelse af begrænsning, det har ikke nogen følelse af at "kunne alt på trods af begrænsninger".

Det er en pseudotilskrivning, hvis dette fravær af kapacitet til at opfatte begrænsning kaldes omnipotens, fordi det får modtageren til at tolke tilskrivningen som en påstand om, at barnet har den fejlagtige tro, at det kan alt.

Eller det kan direkte hævdes, at barnet virkelig tror, at det kan åbne døren eller få sin mor til at komme ved sine tankers kraft. Omnipotens i denne betydning er til gengæld ret usandsynlig. For det første er den aldrig blevet påvist i empiriske sammenhænge. For det andet ville denne mentale kapacitet forudsætte nogle af de færdigheder, der først opstår i den kognitive udvikling der foregår i alderen mellem 2 og 6 år. For det tredje er påstanden begrundet i psykoanalysens adultomorfe tanker, hvor spædbarnets erfaringsverden beskrives ved hjælp af analogier til voksnes fantasiliv.

Påstanden om spædbørns fusion eller autisme er ulogisk på nøjagtig samme måde. "Fusion" er en pseudotilskrivning, hvis den kun er ment som en påstand om, at barnet endnu ikke har opnået evne til at føle, at det er adskilt fra sin mor. Påstanden fører til den implikatur, at barnet skulle føle, at det er smeltet sammen med sin mor. Hvis påstanden derimod er ment som en direkte tilskrivning, en påstand om, at barnet faktisk føler sig smeltet sammen med sin mor, er den meningsfuld nok, men usandsynlig. Eksistensen af en følelse af at være smeltet sammen med mor forudsætter den mentale kapacitet hos spædbarnet til sommetider *ikke* at føle sig smeltet sammen med hende - med mindre det bare er en pseudotilskrivning. Der er ingen videnskabelig grund til at antage, at spædbarnet på den ene side har kapaciteten til at vide, at det er adskilt fra moderen, og på den anden side føler, at det er smeltet sammen med

hende. Det som den empiriske psykologi har lært os er ikke, at spædbarnet føler sig fusioneret (i en betydning af ordet, der ikke bare er en pseudotilskrivning), men at spædbarnet er udstyret med et rigt repertoire af kapaciteter til at deltage i en kompliceret kommunikation af følelser med sin mor. Tilskrivningen af fusion er sandsynligvis adultomorfe. Den voksne kan føle sig stærkt knyttet til barnet, og har den empatiske følelse af at "dine behov er mine behov". Denne følelse hos den voksne er en følelse af fusion.

Der er to problemer i forbindelse med diskussionen af spædbørns erfaringer og følelser: a) "Hvem har bevisbyrden?" b) Selve det at tilskrive spædbarnet mentale tilstande er en nødvendig og fornuftig del af det kærlige omsorgsarbejde.

- Bevisbyrden ligger hos dem, der er tilhængere af teorien om spædbørns omnipotens og fusion. Hvis tilhængerne mener, at omnipotens og fusion er direkte mentale tilstande, har de anerkendt bevisbyrden. Hvis de blot formulerer dem som pseudotilskrivninger, kan de undsige sig bevisbyrden, samtidig med at modtageren pådømmes den vanskelige opgave at bevise, at tilskrivningen enten er irrelevant eller vildledende.
- Den kærlige spædbørnepleje indebærer nødvendigvis en tilbøjelighed til at tilskrive barnet mentale tilstande. Dette medfører et moralsk problem i diskussionen af spædbørns tanker og følelser. De der stiller sig skeptiske over for antagelser om spædbørns omnipotens, fusion - og selv, for den sags skyld - bliver derfor let anklaget for at være kyniske.

Psykosnak og samfund – en social konstruktion af selvet

Jeg har argumenteret for, at

- der er en række psykologiske beskrivelser, der typisk forekommer som betingede tilskrivninger af kontradefinerede tilstande
- der er syv betydningsgrupper af psykologiske udtryk, der hører til personlighedspsykologiens store ord, og som er kontradefinerede
- når kontradefinerede tilstande tilskrives i en ubetinget kontekst, tolkes beskrivelsen, som om der er tale om en direkte tilstand
- når man deltager i en dialog om kontradefinerede tilstande i en ubetinget kontekst, bidrager man til psykosnak, hvor det kontradefinerede begreb går i semantisk selvsving.

Hvorfor breder denne psykosnak sig så meget? En grund kan være den allerede nævnte, at pseudotilskrivninger er næsten umulige at gendrive. En anden grund kan være, at psykosnakken har en samfundsmæssig funktion, således at den på den ene side skaber meningsløse beskrivelser af selv

og andre, der bidrager til tidens umættelige behov for psykologi, på den anden side skaber en social konstruktion af selvet i form af faktiske psykiske kompetencer og selvforståelseskategorier, der kan bruges relativt uafhængigt af konkrete situationer på tværs af tid og rum i det enkelte menneskes bestræbelse på at leve op til den moderne udfordring.

Referencer

- Apter, T. (1997). *The Confident Child*. New York: Norton.
- Berger, P., Berger, B., & Kellner, H. (1973). *The Homeless Mind*. New York: Random House.
- Bertelsen, P. (1994). For evigt forbundet. I *Psyke & Logos*, 2, 267-315
- Calverley, R.M., Fischer, K.W., & Ayoub, C. (1994). Complex splitting of self-representations in sexually abused adolescent girls. *Development and Psychopathology*, 6, 195-213.
- Craig, A. (1997). Postmodern pluralism and our selves. *Theory and Psychology*, 7, 505-527
- Dunn, J., Brown, J., & Beardsall, L. (1991). Family talk about feeling states and children's later understanding of other's emotions. *Developmental Psychology*, 27, 445-448.
- From, F. (1963) *Om oplevelsen af andres adfærd*. Kbh: Nyt Nordisk Forlag.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Basil Blackwell.
- Grice, H.P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole & J. Morgan (Eds.), *Syntax and Semantics: vol. 3*. New York: Academic Press.
- Harter, S., Bresnick S., Bouchey H.A., & Whitesell N.R. (1997). The development of multiple role-related selves during adolescence. *Development and Psychopathology*, 9, 835-853.
- Harter, S., Marold, D., Whitesell, N.R., & Cobbs, G. (1996). A model of the effects of parent and peer support on adolescent false self behavior. *Child Development*, 67, 360-374.
- Juul, J. (1995) *Dit kompetente barn*. Kbh: Schønberg.
- Marcus, H.R. & Kitayama S. (1991). Culture and the self. *Psychological Review*, 98, 224-253.
- Mey, J. (1993). *Pragmatics*. Oxford: Blackwell.
- Ordbog over det Danske Sprog* (1924-1955). Kbh: Gyldendalske Boghandel.
- Perner, J. (1991). *Understanding the Representational Mind*. Cambridge Mass.: MIT Press.
- Poulsen, A. (1994) *Børns udvikling*. Kbh: Gyldendal.
- Poulsen, A. (1995). Modernity and the upgrading of psychological reflectivity. *Journal of Phenomenological Psychology*. 26, 1-20.
- Poulsen, A. (1999) Modernitet og personlighed. I: J.T.Hansen & M.Hermansen, *Sociologisk udfordring til psykologien*. Århus: Klim.
- Rasmussen, T.R. (1999). Se Kurdistan og dø. *Politiken*, 17-3.
- Rogers, C. (1970). *On Becoming a Person*. Boston: Houghton Mifflin.
- Rogoff, B. (1990). *Apprenticeship in Thinking*. Oxford: Oxford University Press.
- Russell, B. (1905) On denoting. *Mind*, 14, 479-93.
- Sampson, E.E. (1988). The debate on individualism. *American Psychologist*, 43, 15-22.
- Shweder, R.A. & Bourne, E.J. (1984). Does the concept of a person vary cross-culturally? In R.A. Shweder & R.A. LeVine (eds.). *Culture Theory* (158-199). Cambridge: Cambridge University Press.
- Sperber, D. & Wilson, D. (1986). *Relevance*. Oxford: Basil Blackwell.
- Stern, D. (1991). *Barnets interpersonelle univers*. Kbh: Reitzel.
- Webster's Third New International Dictionary (1963). Springfield, Mass: G.&C. Merriam Company.
- Wertsch, J.V. (1979). From social interaction to higher psychological processes. *Human Development*, 22, 1-22
- Wood, D. (1988). *How Children Think and Learn*. London: Basil Blackwell.